

„JOHANNES HEROLD DIALÓGUSA WOLFGANG LAZIUSSZAL ÉS ISTVÁNFFY MIKLÓSSAL”,

**avagy Johannes Herold Dialógusának elhelyezése
az 1556-os szövegkorpuszban***

MAJOROS MÁTÉ

Szigetvár, 1556

Az 1556-os magyarországi események, különös tekintettel a törökök Szigetvárnál elszenvedett vereségére, Európa-szerte hírértékűnek számítottak, és élénk érdeklődéssel követték őket. Sziget megvédését és az ezzel összefüggésben zajló hadműveleteket kiemelt figyelemben részesítette a kortárs közvélemény: nagyon is tudatában voltak a győzelem jelentőségének, és az eseményeket számos formában megörökítették.¹

Az 1556-ban a törökök által ostrom alá vett Szigetvár – amely Pécs elestével a dél-dunántúli területek feletti uralom kulcsát jelentette ekkor – megsegítésére indított Habsburg hadjárat elsődleges célkitűzése a Sziget szomszédságában lévő, az előző évi török hadjárat során elveszített vár, Babócsa megtámadása. Ezzel a manőverrel elvonják onnan a török csapatokat, és lélegzethez juttatják a szigeti védőket. Ez a Szakály Ferenc által „diverziós” hadműveletnek nevezett terv végül sikerrel jár, mert Babócsa felmentése után az oszmánok már nem képesek elfoglalni Szigetvárt, és a Dél-Dunántúl ezzel további tíz évre megmenekül a török fenyegetés elől.² Az egész hadjáratsorozat három nagy fázisból tevődik össze, amelyek ugyanakkor szerves egységet alkotnak: Szigetvár török ostroma, a babócsai „diverzió”, és a Tiroli Ferdinánd vezette hadjárat. Ez utóbbi, bár nem érte el eredeti célját, tudniillik Pécs visszafoglalását, de Korotna, Görösgál és Babócsa visszavételével, illetve földig rombolásával sikeresen feltörte a Szigetvárt fojtogató gyűrűt, jelentős mértékben hozzájárulván ahhoz, hogy a dél-dunántúli régió magyar kézen maradjon.³

Az 1556-os oszmán hadjárat tehát teljes kudarccal végződött: nemhogy Szigetvár ostroma nem sikerült, a kudarcot még az is tetézte, hogy az oszmán sereg a hadjárat során akkora veszteségeket szenvedett, amelyek csak az 1552-

* A tanulmány elkészültét az NKFIH K-119237 azonosító számú, Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve című kutatási projektje támogatta.

¹ Kasza, 2016. 25.

² B. Szabó, 2016. 45.

³ Kasza, 2016. 14.

es egri vereséghez voltak mérhetőek: a sereg mintegy fele odaveszett, ezen belül is az elit janicsárságnak a fele, továbbá a lovasság negyede elpusztult, míg a szigeti vitézek vesztesége mindössze 116 ember volt.⁴ Mindemellett a diadal eszmei jelentősége is óriási volt: hosszú évek óta először sikerült vereséget mérni a török hadseregre.⁵ Többek között ennek tudható be az is, hogy az esemény hatalmas hazai és nemzetközi visszhangot kapott. Az ostromról szóló első szöveg rögtön utána egy hónappal született meg, nevezetesen Horváth Márk hétoldalas, latin nyelvű jelentése, melyet 1556. augusztus 23-án küldött el Bécsbe.⁶ A szöveg napi bontásban, naplószerűen mutatja be az ostrom eseményeit, mindenféle retorikai fogást és irodalmi megformáltságot nélkülözve. A szöveg maga feltehetően a kapitány írnokának tollából származik.⁷ Ezen jelentést 1557-ben, Peter Seitz wittenbergi nyomdája *A magyarországi Szigetvár megszállásának és ostromának története* című, mindössze 12 oldalas kötetében teljes egészében közreadta.⁸ Ez is azt bizonyítja, mekkora súlya volt ekkor a magyarországi eseményeknek európai szinten is, hiszen akkora szenzációnak számított, hogy a győzelem híre, mindössze egy évvel az ostrom után már a nyugat-európai sajtóban is a figyelem középpontjába került. A jelentés nemigen okozhatott irodalmi élvezetet, de a puritán stílust bőségesen kárpótolták a pontos adatok, amelyeknek köszönhetően ez a szöveg mind a mai napig az esemény egyik legfontosabb dokumentuma.

A nemzetközi érdeklődés mellett az esemény a hazai közönség figyelmét sem kerülte el. Ebben pedig rendkívül nagy szerepe volt a dél-dunántúli Tőke Ferencnek, aki Tinódi Sebestyén⁹ szellemi örököseként dolgozta fel a szigeti sikertörténetet.¹⁰ Munkája azért is fontos, mert forrásként szolgált többek között a 16. századi Magyarország egyik leghíresebb humanistájának, Zsámboky Jánosnak is, aki munkájában szintén megőrökíti Szigetvár 1556-os ostromát.¹¹ Ő ismeri fel, és mutatja be elsőként komplex, átfogó módon a diadal jelentőségét, kontextusba helyezve az eseményt az ostrom előzményeinek felvázolásával.¹² Zsámboky érdemei elvitathatatlanok, mégis, az 1555–1556-ban történt eseményeket összefüggéseiben, és a legteljesebb módon először Johannes Herold, illetve Wolfgang Lazius,¹³ osztrák humanista mutatták be.

⁴ Sugár, 1976. 109.

⁵ Bősze – Ravaszdi – Szita, 2006. 80.

⁶ Kasza, 2016. 14.

⁷ Uo. 15.

⁸ Uo. 14.

⁹ Mivel Tinódi 1556. januárjában elhunyt, Szigetvár diadalát már nem volt alkalma megénekelni.

¹⁰ Kasza, 2016. 17.

¹¹ Uo. 17.

¹² Uo. 19.

¹³ Wolfgang Lazius 1514. október 31-én, Bécsben látta meg a napvilágot. Humanista közegben nevelkedik. A magiszteri fokozat megszerzését követően 1538-ban,

Mindkettejük műve 1557-ben látott napvilágot Bázelen, Oporinus nyomdájában. Herold két művet is írt az 1556-os magyarországi események kapcsán. Az egyik ezek közül a Szigetvár megsegítésére indított osztrák hadjáratot vezető Tiroli Ferdinándhoz írt *Panegyricus*, a másik pedig egy *Rerum contra Turcas historiola* címet viselő dialógus. Ezen eseménysorozatot Lazius is feldolgozta monumentális, csaknem teljesen kéziratban maradt művében, a *Rerum Austriacarum decades*ben.¹⁴ Én a továbbiak során Herold *Dialógusát* fogom tüzetesebben megvizsgálni.

A dialógus teljes címe: *Rerum contra Turcas, Auspiciis Ferdinandi Austriaci, Caesaris F. Imp. Turcic. Max. Anno M.D.LVI. in Interramnensi Pannonia gestarum, historiola, Dialogo conscripta*. A mű egy évvel a magyarországi hadjárat után, 1557-ben keletkezett, tehát ez egy gyors reflexió az akkor még meglehetősen friss eseményekre.

Egy viszonylag hosszú dialógussal van dolgunk: a nyomtatvány 99–174. oldalig tart.¹⁵ Bár maga a nyomtatvány nem a legjobb minőségű, de azért viszonylag jól olvasható. Felépítésében Herold tökéletesen eleget tesz a dialógus formai követelményeinek, ennek megfelelően a szöveg, mint a legtöbb dialógus általában, három fő szerkezeti egységre tagolódik: egy bevezetőre, egy kerettörténetre és magára a beszélgetésre.¹⁶

Herold dialógusa mind irodalmi, mind pedig történeti értéke miatt kivívta a kortársak elismerését, és több utánn nyomásban is megjelent.¹⁷ A szöveg tehát az

Ingolstadtban szerez orvosi diplomát, majd a bécsi egyetem orvosi karának professzora lesz. Praktizált is mint elismert orvos. Hatalmas történetírói vállalkozásában, egyfajta „osztrák Bonfiniként” Ausztria teljes történetének megírását tűzte ki célul a római időktől kezdve egészen saját koráig. Ez a monumentális műve, a *Rerum Austriacarum Decades* csak kéziratban maradt fenn. Munkája azért is jelentős magyar szempontból, mert ez az egyetlen olyan történeti forrás, amely teljes komplexitásában ábrázolja Buda oszmán kézre kerülésének körülményeit (1540–1542), a hódoltság kiépülésének állomásait (1543–1546), valamint az 1551–1556 közti időszak történéseit. Munkásságával felkeltette Habsburg Ferdinánd figyelmét is, aki nemességet adományoz neki, udvari orvosává teszi, később pedig Caspar Ursinus Veliust – akivel közeli barátságban volt, s akinek írásait saját munkájához is felhasználta –, követi az udvari történetírói pozíciójában. Ezenkívül ő lesz Ferdinánd régiség- és numizmatikai gyűjteményének prefektusa, és maga is jelentős könyvgyűjteménnyel rendelkezik. Udvari történetírói lévén udvari nézőpontból vizsgálja, és udvari érdekek mentén haladva mutatja be korának fejleményeit. Kiváló anyagi körülmények között élt, ami kedvező feltételeket biztosított történetírói tevékenységének. 1565. június 19-én halt meg Bécsben. Kasza, 2016. 11–26, illetve Waczulik, 1937. 56–76.

¹⁴ Kasza, 2016. 20.

¹⁵ Előtte a Tiroli Ferdinándhoz írt *Panegyricus* olvasható.

¹⁶ Bevezető: 99–101; kerettörténet: 101–107; dialógus: 107–174.

¹⁷ Simon Schardius, *Historicum opus*. Vol. 2. Basiliae, 1574, 1810–1816; Jacques de Bongars, *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici. Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus reuocati, quidam nunc primum ed. etc.* Cura Jac. Bongarsii, Francofurti, Apud heredes Andreae Wecheli, 1600, 438–443; Nicolaus Reusner, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus gestarum*. Francofurti, 1603, 119–127; illetve Johann Georg Schwandtner, *Scriptores rerum*

első, 1557-es kiadását követően még jó ideig a köztudatban maradt. Ennek ellenére mind ez idáig a kutatók figyelmét nem keltette fel túlságosan, és minthogy senki sem foglalkozott még vele behatóbban, mára jóformán feledésbe merült.

A szöveg belső és külső kontextusainak és Herold szerzői intenciójának feltárása végett szükséges bevonni a vizsgálatba a fentebb már említett szerző, Wolfgang Lazius, továbbá Istvánffy Miklós ugyanezen eseménysorozatról írt műveit is, és megvizsgálni ezen szövegek egymáshoz való viszonyát, hogy képet alkothassunk Herold művének hitelességéről Lazius és Istvánffy mellett, illetve arról, hogy van-e létjogosultsága, történeti relevanciája művének, vagy inkább csak mint irodalmi alkotásként kell rá tekinteni.

Johannes Herold élete

Johann Basilius Herold, vagy Johannes Herold 1514. december 17-én született Höchstädtben. A nyomdász, humanista, történész és publicista Herold kétszer házasodott meg. Második házasságából született egy lánya, Veronika és két fia. Fiai közül azonban csak az egyik, Immanuel (1541–1571) érte meg a felnőttkort.

Tízéves peregrinációja alatt, mely 1535-ig tartott, bejárta Németországot és Itáliát is, egészen Szicíliáig. Tanulmányai alatt kellőképpen teleszívta magát humanista irodalommal, nagy műveltégre tett szert. 1539-ben azonban kénytelen volt megszakítani tanulmányait. Ezt követően Bázelen telepedett le, és Oporinus nyomdájában kezdett dolgozni, ahol korrektorként tevékenykedett. Irodalmi, történeti és teológiai munkákat írt, nagy hírnévre tett szert, és szövegei népszerűvé tették a nyomdát. Két évvel később bázeli polgárjogot kapott, és felvette a Basilius melléknevet.

A nevéhez fűződő számos szövegkiadás mellett fordított, és országleírásokat is készített. Írásait erőteljesen áthatotta hazája iránti patriotizmusa. Mindezek ellenére otthonában nem sok elismerésben részesült. Élete utolsó éveit Bázelen töltötte, és munkásságával igyekezett a város szolgálatára lenni. Végül itt is halt meg 1567. június 17-én.

Herold művének céljai

Herold művének témája, ahogy azt fentebb már említettem, az 1556-ban a Szigetvár felszabadítását célzó hadjáratsorozat eseményeinek ismertetése. A dialógus a babócsai „diverziós hadművelet”, Korotna ostromát, Sziget felmentését és Tiroli Ferdinánd hadjáratát dolgozza fel. A leírás gerincét a „Babócsa-hadművelet” képezi. Ez már csak azért is figyelemre méltó, mert a fennmaradt kortárs tudósítások közül csupán két szerző, Herold és Lazius azok, akik az eseményeket teljes komplexitásukban ábrázolják. Az egész esemény-

sorozatból nemcsak egy-egy mozzanatot ragadnak ki, hanem, más korabeli tudósításoktól eltérően, kiszélesítik a látószöveget: az egész hadjáratot egyetlen komplex történelmi kontextusba helyezik, rámutatva az ok-okozati összefüggésekre, és folyamatként, egy nagyobb egész részeként ábrázolják, ugyanakkor a későbbiek folyamán is születtek művek, amelyek komplex módon mutatták be a hadjáratot. A Heroldén és a Laziusén kívül később még két nagy történetíró, Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc írt komolyabb narratívát erről az egész eseménysorozatról átfogó módon. Az is bizonyos, hogy Lazius fontos mintaként szolgált Herold számára,¹⁸ Herold azonban a hangsúlyt mégis egészen máshová helyezi, és vannak neki saját forrásai is: bizonyos dolgokról sokkal többet mond, mint Lazius vagy bárki más.

Mindezek fényében először is érdemes megvizsgálni Herold, Lazius és Istvánffy szövegeinek összevetése kapcsán, hogy melyik szerző kit választ főszereplőnek. Ha megtesszük, roppant érdekes felfedezéseket tehetünk, ugyanis mindhárman mást választanak főszereplőnek. Vajon mi lehet ennek az oka, és van-e valamiféle kapcsolat a három szerző műve között, ami megmagyarázza azt, hogy hogyan lehetséges azonos alapanyagból egészen más főhőst kihozni? Lássuk először Herold főszereplőjét: nála egyértelműen Nikolaus Pollweiler,¹⁹

¹⁸ Herold bizonyosan felhasználta Laziuszt, és ezt minden további nélkül megtehetette, hiszen mindkettejük szövege 1557 márciusában jelent meg Oporinus nyomdájában, ahol akkoriban Herold történetesen korrektorként tevékenykedett, tehát, ha valaki, akkor ő könnyűszerrel hozzáférhetett, és forrásként használhatta az „osztrák Bonfini” munkáját. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy nem Laziuszt használta egyedüli forrásként, ennek részletesebb bemutatása azonban meghaladná e tanulmány kereteit.

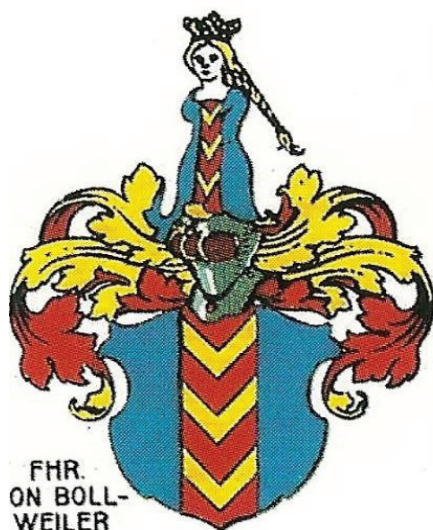
¹⁹ Nikolaus von Pollweiler (1520–1588. Haguenau) hadvezér és diplomata. Felesége Dorothea von Liechtenstein, akivel 1550-ben kötött házasságot. Házasságukból öt gyermekük született: három fiú és két lány. 1547 körül nyerte el a bárói rangot, és főszerepet játszott családjá hatalmának növelésében. 1551-ben I. Ferdinánd rábízta Val de Villé és Ortenberg irányítását, amelyet később, 1576-ban megkapott hűbértokként a Habsburg-háztól. 1560-ban megvásárolta a Florimont feletti fennhatóságot, ami a Reinachhoz tartozott, és három évvel később Reguisheim is az övé lett, ami Morimonthoz tartozott. 1578-ban a Masevaux-k örököseként Flachslanden és Fleimsbrunn birtokosává vált. Nikolaus anyagi sikerei szoros kapcsolatban álltak a Habsburgokhoz való erős kötődésével. Befolyásos pozíciókban tevékenykedett: állandó tanácsadója volt I. Ferdinándnak (Hofkammerrat), 1564 után pedig Ferdinánd főherceg tábornoka (Hofmarschall). 1546-ban a schmalkaldeni háború idején ő védelmezte Tirolt, és megakadályozta, hogy az ellenség átkeljen a Fern-hágón. Két évvel később, Innsbruck kormányzójaként elfoglalja Konstanz városát, amivel nagy hírnévre tesz szert. Néhány évig kormányozta a várost, és 1552-ben kemény küzdelmek árán védelmezte meg a protestáns fejedelmek támadásaival szemben. Számos okból kifolyólag ő volt az összekötő kapocs V. Károly és I. Ferdinánd között, akinek nagyra becsült tanácsosa volt. 1556-ban Nikolaust két testvérével, Christophfal és Ludovicusszal együtt Magyarországra küldték, és ott számos csatában kitüntette magát a törökök elleni hadjárat során. A következő évben II. Fülöp szolgálatába állt, és 1557 nyarán, amikor a spanyol király épp Saint-Quentint ostromolta, Granvelle bíboros támogatásával támadást intézett a Lorraine-ban állomásozó francia katonaság ellen. Ezt az elterelő hadmozdulatot aztán még több nagyszabású hadművelet követte, amelyek többek közt Bresse Savoy hercege érdekében történő visszahódítását, illetve Lyon erőteljes támadását célozták. A vállalkozás kudarca ellenére I. Ferdinánd követként Spanyolországba küldte

az elzászi gyalogság parancsnoka körül forognak az események, ő alkotja az elbeszélés gerincét, és kulcsfontosságú szerepet játszik az egész hadművelet sikerének szempontjából. Vele együtt két testvére is részt vesz a hadjáratban: Christophorus és Ludovicus Pollweiler. Ez utóbbiról Herold azt is elárulja, hogy a Johannita lovagrend tagja.²⁰ Christophorus halálának körülményeit részletesen ismerteti. Tehát, ha tetszik, afféle „családi vállalkozásként” ábrázolja, és elsősorban a Pollweiler család, és különösen Nicolaus Pollweiler érdemének tulajdonítja a „babócsai diverzió” sikerét. Az események során alapvetően végig Pollweiler dominál, és ez a fajta attitűd konzekvensen végigvonul az egész művön. Amikor Pollweiler színre lép, Herold egy viszonylag részletes névetimológiai értekezést tart az általa Apollaevuylerusnak nevezett Pollweiler névről, illetve beszél a család eredetéről. Egy másik helyen pedig a Pollweiler család címeréről beszél, leírja, hogy „azoknak a Pollweilereknek, akik korban másokat megelőztek [ti. a fiatalabb Pollweilereket] a sisakjukon az isteni szűz, Apolla képecskéjét viselték, amikor az ifjabbak egyáltalán semmivel vagy pávafarkakkal díszítették sisakjukat”.²¹

Nikolaust. Ott is maradt 1559-től 1561-ig, és igyekezett mélyíteni Anglia és a Habsburgok közti szövetséget. Visszatértét követően kinevezték Haguenau helytartójává, és ezt a tisztséget haláláig viselte. 1562-ben felügyelte az osztrák örökös tartományok gyűlését Freiburg im Breisgaunál. A tridenti zsinat idején aktív szerepet vállalt a katolikus ellenreformációban. 1569-ben sikertelenül próbálta meg Henri de Jestetten jogait helyreállítani Munster felett, és fenyegetései ellenére 1575-ben a munsteriek, Colmari városával együtt csatlakoztak a reformációhoz. Valamikor 1563 és 1570 között a dán király seregeit vezette a svéd király, XIV. Erik ellen. II. Fülöp oldalán Luxemburgba, majd Antwerpenbe ment, amelynek 1576-ban a kormányzója lett. 1577 őszén, Roermond ostromakor sikeresen ellenállt, amíg az utánpótlás megérkezett, Ausztriai János, majd Alessandro Farnese vezénylete alatt. A pénzhiány megakadályozta Deventer megszábadításában, amely így 1578 végén az ellenség kezébe került. Nikolaus Pollweiler katonai pályafutása ezzel a kudarccal végződött. Eetének utolsó éveit Elzászban töltötte. Halála után Masevaux városában temették el abban a kápolnában, amelyet ő építtetett 1575 körül. Családjának nevét ma is őrzi az Elzászban található Bollwiller nevű település. (www.alsace-histoire.org/fr/notices-netdba/bollwiller-pollwyler-etc-nicolas-baron-de.html, letöltés 2019. máj. 28.)

²⁰ „...sub Ludovico ordinis D. Ioannis equite...” Vö. Herold, 1557. 129.

²¹ „...quod Apollaevuyleriis tantum, qui aetate alios praecedebant in galea virginis D. Apollae imagunculam ferre licebat, cum minores aut re omnino nulla, aut pavonis cauda cassidem exornarent.” Vö. Herold, 1557. 153.

A Pollweiler család címere

Most nézzük meg, mi a helyzet Lazius esetében. Pollweiler, bár nála is fontos szereplő, végig „másodhegedűs” marad, a főszerepet ugyanis Tiroli Ferdinánd kapja. És ebben a tekintetben Lazius is mindvégig következetes és egységes. Tudatosan Ferdinánd hadjáratára és magára a főhercegre összpontosít, és az egész expedíciót végül teljes sikerként könyveli el, még hozzá Ferdinánd javára, aki nélkül nemcsak, hogy nem sikerült volna, hanem érezteti, hogy csak az ő segítségével volt lehetséges ez a győzelem. Az egészet az ő érdemeként tünteti fel, és mindenki más elhalványul a főherceg fényében. Lazius, udvari történetíró lévén, kifejezetten a bécsi udvar nézőpontjából kívánja láttatni az eseményeket. A hadjárat eredetileg kettős céllal indult: egyrészt, hogy megtartsák Szigetvárt, másrészt, hogy visszaszerezzék Pécsét. A vállalkozás tulajdonképpen felemás sikerrel járt, mert, bár Szigetet valóban megtartották, és ebben tagadhatatlannak a Habsburg-hadak érdemei, Pécs visszavétele, Szigetvár elhúzódó ostroma miatt végül elmaradt. Lazius azonban ennek ellenére is teljes sikerként beszél a hadjáratról sőt, hangsúlyozza, hogy Pécs megszerzése valójában már nem is okvetlenül szükséges a dél-dunántúli területek biztosításához, a hadjárat így is elérte célját.

Ferdinánd persze Heroldnál is fontos és meghatározó szereplője az eseményeknek, a különbség azonban nem merül ki ennyiben, mert, ha közelebbről megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy Herold és Lazius „Ferdinándja” nem teljesen ugyanaz, olyannyira nem, hogy szinte már azt lehet mondani, nem is ugyanarról az emberről beszélnek, mintha két Ferdinánd lenne. Ezen a ponton érdemes bevonni a vizsgálódásba Istvánffy Miklós művét. Az övé azonban egy harmadik verzió: ő Nádasdy Tamás magyar nádort választja főszereplőnek, és az ő

személyét helyezi a hadjárat eseményeinek középpontjába, olyannyira, hogy nála még a császári hadak érkezése előtt Nádasdy Tamás indul meg seregével Babócsát ostromgyűrűbe fogni, hogy Szigetet felszabadítsa az ostrom alól, és az egész ostromban kulcsfiguraként tevékenykedik. Ferdinánd főherceg az ő hathatós segítségével veszi be Babócsát. Gyakorlatilag tehát Istvánffy verziójában Nádasdy Tamás veszi át Pollweiler helyét.

Ennek szemléltetésére lássuk a hadjárat befejező jelenetét, amely mindhárom szerzőnél megvan, három különböző változatban.²² Szigetvár sikeres megtartását követően felmerült a kérdés, folytassák-e a hadjáratot, és megkíséreljék-e az egyesült seregek Pécs visszavételét. Laziusnál ezt követően ez olvasható:

„Miután szülőjétől levél útján bizonyosságot szerzett arról, hogy mit kell ezután tennie, [...] gondosan mérlegelte magában [...], hogy [...] közeledik a téli hideg, aztán, hogy az élelemhiány [...] növekszik, a betegség meg a fáradtság [...] a katonák testét legyengítette[...]. Így hát úgy vélte, hogy eleget tesz a hírnévnek és az ország javának, ha Szigetet megszabadítja, hiszen mindenekelőtt ebből a célból vállalták ezt a hadjáratot [...]. Úgy döntött, hogy diadalmas hadseregét épségben hazaviszi, [...] és hogy a történelekről számot ad legdrágább szülőjének [...]”²³

Herold így írja le ugyanezt a jelentet:

„De az ott lévő vezérek és tanácsosok, mivel egyre nehezebbé vált az ősz elviselése, látták, hogy sok nehézség veszi őket körül, [...] úgy gondolták, hogy a vezér tüzét némileg vissza kell fogni. Korán reggel tehát az egybegyűltek nagy tisztelettel és méltósággal köszöntik a harcra kész vezért, és ők maguk meggyőzik az ellenszegülőt korukkal és a könyörgés legerősebb érveivel. [...] Vissza kell tehát fordulni atyjához, a császárhoz, akinek parancsait is felolvasták.”²⁴

²² A továbbiak során a Lazius-tól idézett szöveghelyeket Kulcsár Péter, az Istvánffy-tól származó szövegrészeket Juhász László, a Heroldtól vett idézeteket pedig saját fordításomban közlöm.

²³ „...quum literis a parente certior factus est, quid sibi deinceps agendum esset, [...] diligenter secum perpendebat: frigore brumali primum omnium ex anni tempore incidente, penuria deinde rei frumentariae [...] increbrescente, quum et militum corpora morbis ac laboribus [...] confecta, [...]. Itaque satis et ad gloriam sui nominis, et regni utilitatem factum arbitrat, si liberato Segetho, propter quod expeditio primum omnium esset suscepta, [...] victorem exercitum [...] incolumem reducere statuit, et longe charissimo parenti rationem rerum gestarum reddere...” Vö. Lazius, 1574. 1814.

²⁴ „At qui aderant duces et consilarii, cum magis atque magis ingravescente iam autumno, difficultatibus multis se circumveniri viderent [...] ardorem igitur Imperatoris nonnihil inhibendum ducunt. Summo itaque mane ad arma cohortantem, magna veneratione salutant coniuncti, et auctoritate, aetateque ipsi venerandi rationibus firmissimis refragantem persuadent. [...] Revertendum autem esse ad partem Caesarem, cuius iussa praelegebantur.” Vö. Herold, 1557. 166.

Végül lássuk, hogyan ír erről Istvánffy:

„...[Ferdinánd] nem szűnt meg nagy buzgalommal sürgetni, hogy valamit azért mégis kíséreljenek meg, mert ha azután, semmi jeles tettet sem hajtva végre, tér haza, ezt a maga számára túlságosan dicstelennek és szégyenteljesnek tartaná. Ő ugyanis – tüzes ifjú lévén – erősen feltette magában, hogy [...] a hadi hírnév és dicsőség gyümölcsét leszakítja. [...] [Mindezzel kénytelen felhagyni, miután] megtudta, hogy a nádor tanácsát Ferdinánd király is helyeselte, s látta, hogy beálltak az őszi esőzések, az utak megromlottak, s [...] hogy a német katonák [...] ragályos betegségekben megbetegedtek.”²⁵

Ebből a három szövegrészből jól megfigyelhető egyfajta negatív karakter-fejlődés, amin Ferdinánd alakja keresztülment. Látható, hogy az a megfontolt-ság, higgadság, és szerénység, amelyre Heroldnál a hadvezérek, Istvánffynál pedig maga Nádasdy Tamás inti Ferdinándot, Laziusnál eleve megvan benne. Ráadásul ezt még tovább is fokozza azzal, hogy a visszavonulás leírását követően valóságos dicshimnusz énekel Ferdinándról: „Úgyszólván köztudomású volt, hogy milyen serénységet és lelkesedést tanúsít ez a fejedelem a nehézségek elviselésében és a veszedelmek felvállalásában, a seregszemlében, [...] és szigort az igazságszolgáltatásban, elsősorban az istenkáromlók és fosztogatók ellen, hogy mekkora szánalmat, irgalmat és gondosságot a nyomorultak, a meggyötörtek, a sebesült katonák iránt.”²⁶ És még folytatja erényeinek felsorolását. Ferdinánd itt jóformán diadalmenetben tér haza. Lazius mindezt még megtoldja azzal, hogy a pogány török hordák ellenében csak egy ilyen vezér alatt képes sikerrel egyesülni és fellépni a Habsburg birodalom, és végső soron az egész keresztény világ. Művének végén Ferdinánd méltatását valóságos királytükörré kerekíti, amely egyébként teljes egészében megfelel szerzői intenciójának. Sorait egy Claudianus-idézettel²⁷ zárja, melyet a poéta Honorius császárról és Stilico fejedelemről írt. Ezzel gyakorlatilag Ferdinándot a római császárok szintjére emeli, azok utódjaként beszél róla, akinek uralma alatt a török majd kiűzetik Európából, szabadítóként helyreállítja a rendet és a békét, és ezáltal egy új aranykort teremt a világ számára.

²⁵ „...interea tamen, ut aliquid tentare vellent, magno studio urgere non desinebat, postquam, si nihil egregii facinoris tentando domum revertisset, indecorum sibi maxime et turpe ducebat, utpote, qui iuvenili fervidaque aetate [...] laudis et gloriae militaris fructum quaerere constitisset. [...] quod palatini consilia regi etiam Ferdinando probari et iam autumnalibus pluviis cadentibus itinera corrumpi animadvertisset [...] militum Germanorum corpora profluvio vulgatisque morbis tentarentur.” Vö. Istvánffy, 1622. 367–369.

²⁶ „Quanta vero eius principis non solum in laboribus subeundis, periculisque adeundis, lustrando exercitu, [...] atque in iusticiae administratione adversus blasphematores praecipue, et raptoreseveritas: tanta rursus in miseros afflictos caesosque milites misericordia, indulgentia et providentia pene popularis fuit...” Vö. Lazius, 1574. 1815.

²⁷ Claudius Claudianus: De consulatu Stilichonis, liber II. 190–207.

Herold „Ferdinándja” sokkal inkább rokonítható Istvánffyével: bár Babócsát sikeresen bevették, és ezzel megtartották Szigetvárt, személyes céljaiban azonban kudarcot vall. Herold, miután Ferdinánd tudomásul veszi, hogy vissza kell fordulnia, ezt írja: „Úgy tartják, hogy a fővezér, amikor ezeknek [ti. a hadvezéreknek] beszédét megtudta, egy ideig mozdulatlanul állt, könnyes szemekkel, és lassan, félénken dörzsölvén homlokát és szemeit, hallható sóhajtással, lelkével újra észhez tért, és a győzelmes császár parancsait, győzelmes atyjának parancsait megismételte, amelyek, bár bővelkedtek bölcsességben és igazságban, mégis megrázkódtatták.”²⁸ Érdekes azonban, hogy Istvánffynál, aki a három szerző közül a legvisszatetszőbb Ferdinánd-portrét festi meg, nincs meg a méltóságában megtört, „könnyező Ferdinándról” szóló kép.

Herold felhasználta Laziust, szövegének recepciója kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az ő munkáját pedig Istvánffy használta fel saját művének írásakor. Ezt minden további nélkül meg is tehetné, hiszen a fentebb már említett Schardius-féle kiadásról tudjuk, hogy megvolt neki a könyvtárában. Íme, a kapcsolat a három szerző műve között, amely megmagyarázza a közöttük fennálló kontinuitást. Érdemes tehát görcső alá venni az Istvánffy és Herold szövegei között lévő párhuzamokat, különösen azokat, amelyeket Istvánffy csak Herold szövegéből ismerhetett, más azokról nem beszél.

Babócsa ostromának egyik jelenetében a törökök megkísérelnek átkelni a Rinyán, ám a kiáradt folyó miatt ingoványossá vált terület mocsaraiba szorítják őket. Herold ezt írja: „...az ellenséget a közeli mocsárba belekergették, amely miatt a vár bal oldala iszapos, és a Rinya vize miatt csúf és hozzáférhetetlen. Itt, miután a lovak egy része beleragadt vagy betemette őket a szenny, vagy rútul felkoncolták őket a mieink.”²⁹ Ugyanez Istvánffynál: „Ezeknek nagy részét [...] vagy a feneketlen iszap nyelte el, vagy összebonyolódott a küszködő lovakkal, vagy golyótól találva nyomorultul veszett el. [...] [Zrínyi] sokat a patakba és a mocsárba szorítva karddal és puskával ölt meg, míg a többiek az ártól és a sártól akadályozva, s átúszni nem tudva, rút halállal pusztultak el.”³⁰ A másik ilyen jelenet, amikor Herold Nikolaus testvérének, Cristophnak a halálát írja le: „...ó, fájdalom, [a törökök] akkora támadással, és oly biztos lövésekkel tartottak a mieink felé, hogy a golyók a folyón innen álló Christoph egész bal lábát leszakították, és kilenc másik katonát, akik rendezett sorokban követték, a földre

²⁸ „Ferunt Imperatorem cum horum sermonem accepisset, aliquandiu constitisse immobilem, atque oculis udis, subinde et frontem atque genas verecundia perfri-cantem, exaudito gemitu, cum animo rediisset ad rationem, Vincant Caesaris iussa, vincant genitoris imperia, ingeminasse: quae ut prudentia plena, pietate tamen per-cellunt.” Vö. Herold, 1557. 167–168.

²⁹ „...hostem in paludem proximam, quae ad arcis sinistram limosa et aquis restagnan-tis Rhymniem foeda et inaccessibilis est, propulsant. Ubi magna pars subsidentibus equis, aut coeno obruitur, aut foede a nostris contrucidata fuit.” Vö. Herold, 1557. 131.

³⁰ „...quorum tamen maxima pars, ante, quam ad conserendas manus ventum esset, profundo caeno absorpti, aut conflictantibus equis implicati, aut glandibus icti mise-rabiliter periire [...] [Zrínyi] multosque ad rivum paludemque constrictos gladiis et sclopetis caedendos curavit.” Vö. Istvánffy, 1622. 362–363.

terített.”³¹ Ez Istvánffynál is megvan: „Köztük Pohlweyler Kristóf, Miklós testvére, bal lábszárán egy ágyú hatalmas golyójától találva, meghalt. Ugyanennek a golyónak szörnyű ereje még kilenc német katonát, kik ugyanabban a sorban meneteltek egymás után, egyszerre leterített és szétszaggatva kegyetlenül megölt.”³² További egybecsengés, hogy Istvánffynál megtalálható Anton Fugger fiának, Johannesnek a neve, akit szintén csak Herold említ meg név szerint. Érdekes még az is, hogy Nádasdy Tamás személye kapcsán mindkét szerző kitér arra, és kiemeli, hogy a nádor óvatos és habozó természetű volt. Herold itt a *cautus*, Istvánffy pedig a *cunctator natura* kifejezést használja, Herold ráadásul mindezt egy magyar szájába adja. Figyelemre méltó, ahogy Istvánffy itt a *cunctator* szó használatával finom párhuzamot von Nádasdy Tamás, magyar nádor és Q. Fabius Maximus, a második pun háború egyik ikonikussá vált hőse között. Ez a „halogatás” tehát itt abszolút pozitív jellemvonásként jelenik meg. Végül van még egy párhuzam: Scipio a Landenberg neve és halálának körülményei, amiket szintén csak Herold említ. Korotna ostromakor ugyanis „Scipio volt a felmászásban az első és visszavonulásban az utolsó, és ennek a kornak szégyenteljes és átkozandó szokása szerint lazára eresztett csizmája miatt, ami megakadt egy sáncba belevert karóba, nem tudta magát kiszabadítani, és [...] hét iszonyú sebesülést szenvedve, nem sok napra rá távozott az élők sorából.”³³ Istvánffy pedig ezt írja: „...Landenburg Scipio lovasparancsnok, akit a sánc ostromlása közben, amikor fényűzésből lazára szétvágott cipőjébe, mint amilyeneket most a németek használnak, hegyes lándzsája beleakadt, s nem tudta gyorsan kiszabadítani, az ellenség megölt.”³⁴

Mindezek fényében tehát nem is az a fő kérdés, hogy a három leírás közül melyik tekinthető a leghitelesebb beszámolóknak, hiszen, mint láthattuk, egyiknek sem az volt kifejezetten az elsődleges célkitűzése, hogy objektív tudósítást nyújtson a közvéleménynek a hadjárat körülményeiről. A három verzió három nézőpontból mutatja be ugyanazt az eseménysort. Lazius kifejezetten udvari megvilágításban, császári érdekek mentén jeleníti meg, míg Istvánffy egyértelműen

³¹ „Quae tanto impetu, proh dolor, tamque certis ictibus in nostros ferebantur, ut ex iis quod citra flumen excussum erat, Chritophoro pedem sinistrum sub femore totum deiiceret, novemque alios milites perpendiculari ter se invicem in ordine sequentes prosterneret.” Vö. Herold, 1557. 132.

³² „Inter quos Christophorus, Polbailerii germanus frater pedem sinistrum sub femur ingentis tormenti pila ictus occubuit ita, ut eiusdem pilae vi atque immanitate novem milites Germani eodem ordine sequentes uno ictu prostrati et discerpti crudeliter occiderentur.” Vö. Istvánffy, 1622. 363.

³³ „...qui nitendo primus fuerat, cedendo ultimus Scipio, huius aevi pudendo et execrando cultu caligarum diffluentium largitate, palo qui vallo infixus erat inhaesit: nec explicare sese, [...] septem atrocissimis vulneribus laesus sauciusque, paucis post diebus vitam amiserit...” Vö. Herold, 1557. 159.

³⁴ „...Scipio Landenbergus, ordinum ductor desideratus fuit, quem in valli oppugnatione caligarum ad luxuriam concisarum laxitate praeacutae fudi irretitum, quales tunc Germani in usu habebant, nec se satis cito explicantem hostes interfecerunt.” Vö. Istvánffy, 1622. 368.

magyar szemszögből, a magyar érdekeknek megfelelően találja az eseményeket. Mi a helyzet azonban Herolddal? Világos, hogy ő egy harmadik nézőpontot és egy harmadik érdeket képvisel, méghozzá a Pollweiler-család érdekeit. A szigeti ostrom sikere egyértelműen a várkapitány, Horváth Márk érdeme, ugyanígy Tiroli Ferdinánd hadjárata is a főherceg hadi sikereit gyarapítja, a „babócsai diverzió” sikere azonban vitathatatlanul Nikolaus Pollweiler érdemének tudható be, és Herold ezt nem is késlekedik kihasználni. Ezt egyébként alátámasztja a szintén bázeli születésű Heinrich Pantaleon *Prosographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae* című háromkötetes kiadványa is, amelyben többek között Nikolaus Pollweiler életrajza is megtalálható, és Babócsát egyértelműen az ő sikereként könyveli el.³⁵ Ez Herold újabb hatását mutatja, mert Pantaleon 1556-ból csak Babócsát említi és csak Pollweiler hőstetteként, Tiroli Ferdinánd ennek kapcsán meg sincs említve. Műve 1566-ban jelent meg, ráadásul ő maga is bázeli, tehát, ha tetszik, tűzközelben volt, és amennyiben ő is kifejezetten Pollweilert emelte ki, könnyen lehet, hogy Herold célzását elérte.

Herold főhőse, Nikolaus Pollweiler tulajdonképpen ugyanazt a funkciót tölti be, mint Laziusnál Tiroli Ferdinánd vagy Istvánffynál Nádasdy Tamás. Olyannyira Pollweiler alakjára építi fel az egész koncepcióját, hogy a végére gyakorlatilag világossá válik: műve egy valóságos Pollweiler-*panegyricusszá* kerekedik, ugyanúgy, ahogy történik ez Tiroli Ferdinánd esetében is Laziusnál. Rengeteg dolgot tud, nemcsak Nikolausról, hanem az egész Pollweiler családról. Továbbá az, hogy ismerte a család címerét, arra enged következtetni, hogy közeli kapcsolatban állt a családdal, talán személyesen is ismerte Nikolaust, és a patrónusi viszony fennállása sem zárható köztük, ami egy Pollweiler-kaliberű figura esetében könnyedén elképzelhető. Talán épp maga Pollweiler kérte fel Heroldot egy, az ő családját dicsőítő mű megírására. Elzász, a Pollweilerek székhelye ráadásul viszonylag közel van Bázelhez, ismertségüknek tehát földrajzi akadályai sem kellett, hogy legyenek. A hadjárat katonaságának egy jelentős részét elzászi katonákból toborozták, akik Pollweiler alatt szolgáltak, így Herold számára valóban nem volt nehéz találkozni és beszélni a hadjáratból visszatérő katonákkal, sőt, lehet, hogy sok dologban maga Pollweiler volt neki a forrása.

Tulajdonképpen Herold és Lazius szövegei ebben a vonatkozásban egybecsengenek egymással, és, ha tetszik, Herold dialógusa egyfajta felelet, egy „ellen-*panegyricus*” Lazius „Ferdinánd-*panegyricusára*”. Ráadásul a végén majdhogynem mindketten ugyanarra futtatják ki a dolgot. Dialógusának végén ugyanis maga Herold szegezi oda a kérdést beszélgetőtársainak, Pethő Jánosnak³⁶ és

³⁵ „In eo loco Baboczam arcem recuperavit, et Turcis superatis ad loca interiora se recipere coegit, maga Germanorum militum gloria. Rebus ergo prospere confectis, exercitum incolumen domum reduxit.” Vö. Pantaleon, 1566. 330.

³⁶ Gersei Petheő vagy Pethő János báró „szül 1525. Ferdinánd és Miksa királyok uralkodása idején mint soproni kapitány és sopronvármegyi főispán, majd mint zólyomi, lippai (1551), kassai (1558), komáromi (1562) kapitány játszott szerepet Az 1547-iki schmalkaldeni hadjáratban is vitézkedett. 1459. bárói rangra emeltetett. 1559. Szerencs ostromában vett részt. 1566. a komáromi hajóssereg kapitányaként működött, majd

Tahy Ferencnek,³⁷ hogy „hol van a fővezér diadalmenete, és katonai győzelme? Ó, fájdalom, a mi korunk felhagyott a jótevással, és rögtön felhagytak a jótevők megtisztelésével és jutalmával.”³⁸ Tahy pedig erre azt feleli: „Mindez hiúság, és üres gőgösségtől dagad. A Kegyesség győzedelmeskedett itt legnagyobb fővezérként...”³⁹ Figyelemre méltó, hogy Herold itt a *clementia* szót használja, azt a *clementiát*, amely Iulius Caesar és Octavianus Augustus imázsában is kiemelt jelentőséggel bírt, és a későbbiekben szinte a védjegyükké vált. Augustus egyik legfontosabb istensége Apolló volt, akinek segítségével Kr. e. 31-ben Actiumnál, Antonius és Kleopátra felett győzelmet aratott. Pollweilert pedig Herold az egész műben konzekvensen Apollóaevuylernak nevezi – ami valószínűleg Herold saját konstrukciója, de úgy tűnik, egy létező családi legendárium alapján alkotta meg –, és névetimológiájának leírásakor nevét magára Apollóra vezeti vissza. Ha pedig ez így van, akkor ez a bizonyos *clementia*, ami mint legnagyobb fővezér győzedelmeskedett, nem más, mint maga Nikolaus Pollweiler, aki így, Caesar és Augustus utódjaként hivatott a háborúk után elhozni az aranykor áldott békéjét.

Bár Herold maga is írt egy *Panegyricust* Tiroli Ferdinándnak, ami ráadásul Dialógusával egyszerre került kiadásra, ugyanabban a nyomtatványban, ez a *Panegyricus* azonban nem több egy közönséges közhelygyűjteménynél, és semmiféle tekintetben nem mérhető a Dialógus színvonalához. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a szöveg későbbi kiadásai már csak a Dialógus kerül bele. A népszerűsége mellett talán épp ezért is esett Herold választása a dialógusformára, mert ezzel egy olyan narratív keretet hozott létre, amelynek álcája alatt könnyedén elrejtette művének valódi alakját. Úgy tűnik, volt annyira öntudatos, és volt annyi stílusérzéke, hogy megkímélje magát attól, hogy két, egymásnak némiképp ellentmondó dicsőítő éneket adjon ki kezei közül ugyanabban az időben, ugyanazon esemény alkalmából. Gyakorlatilag mégis ezt tette, csak a kettő közül az egyiket gondosan elmaszkírozta.

Mindez Herold művének csupán egy kicsiny szelete, Dialógusának teljes, átfogó elemzése egy ennél sokkal nagyobb tanulmány feladata. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy célja elsősorban az volt, meglovagolván az ekkoriban

pedig a dunamelléki hadak főkapitánya lett. A főpohárnoki és kamarási méltóságokat is viselte. Ő szerezte meg családjának a nagy zemlénvármegyei Sztropkó várát és uradalmát 1569. Megh. 1578. jan. 22. Fia P. Ferenc, 1622. jászói prépostként említettik.” Gerő, 1896. 999.

³⁷ Tahy Ferenc Ferenc, „stettenbergi báró, 1535. Pozsega vármegye főispánja, 1554. királyi főlovászmester. Ugyanez évben visszaszorította Lengyelországba Petrovics Pétert, aki Izabella királynénak segítséget akart hozni. Az 1559-iki országgyűlés T.-t, Zay Ferencsel, Gregoriáne Pál és Bornemisza Pál püspökökkel együtt, a peres ügyek elintézésével megbizta. Részt vett 1566. a győri táborozásban. Megh. 1573 aug. 4.” Gerő, 1897. 885.

³⁸ „Triumphus Imperatoris, militis laurea ubi? Desiit aetas nostra benefacere, desierunt statim benefactorum, proh dolor, decora et praemia.” Vö. Herold, 1557. 171.

³⁹ „Vana haec omnia, inani fastu turgida. Clementia hic triumphavit optimus Imperator...” Vö. Herold, 1557. 171.

nagy szenzációnak számító eseménysort, hogy fogyasztható formában – jelen esetben dialógusban – nyújtson részletgazdag és élvezetes tudósítást az 1556-os magyarországi hadjáratról. Mindezek tükrében, azt hiszem, megállapítható a tanulmány elején feltett kérdéshez visszakanyarodva, hogy Herold műve mind irodalmi, mind történeti műként releváns, hitelesség tekintetében Lazius és Istvánffy mellé sorolható, és azokkal egyenrangú forrásként kezelendő. Szövege további fontos darab lehet az 1556-os dél-dunántúli hadjáratsorozat kirakásában: mind irodalmi értéke, mind történeti relevanciája figyelemre méltó, és minthogy a történettudomány figyelmét eddig elkerülte, a későbbiek folyamán a korszak páratlan forrásértékű dokumentumává válhat.

Felhasznált források és szakirodalom

- B. Szabó János: Kinek példa – kinek tanulság: Szigetvár első Oszmán-török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok. In: Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár, 1556. Szerk.: Kasza Péter. Budapest, 2016. 27–47.
- Bősze Sándor – Ravaszdi László – Szita László (szerk.): Szigetvár története: tanulmányok a város múltjából. Szigetvár, 2006.
- Gerő Lajos (szerk.): A Pallas nagy lexikona: az összes ismeretek enciklopédiája 16 kötetben: Nemes ág-Pillér XIII. kötet. Budapest, 1896.
- Gerő Lajos (szerk.): A Pallas nagy lexikona: az összes ismeretek enciklopédiája 16 kötetben: Simor kódex-Tearózsa XV. kötet. Budapest, 1897.
- Heinrich Pantaleon: Prosographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae. Pars Tertia, eaque Primaria. Basel, 1566.
- Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Szerk.: Székely György. Monumenta Hungarica 6. 1962.
- Johannes Herold: Rerum contra Turcas, Auspiciis Ferdinandi Austriaci, Caesaris F. Imp. Turcic. Max. Anno M.D.LVI. in Interamnensi Pannonia gestarum, historiola, Dialogo conscripta. Basel, 1557.
- Kasza Péter: „Párhuzamos történetek” Johannes Herold dialógusa az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról (kézirat).
- Kasza Péter: Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556. In: Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556. Szerk.: Kasza Péter. Budapest, 2016. 11–26.
- Nicolai Istvanfi Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Colonia Agrippina, 1622.
- Sugár István: Szigetvár és viadala. Budapest, 1976.
- Szakály Ferenc: A babócsai váruradalom a XVI. század közepén. In: Babócsa története. Tanulmányok a község életéből. Szerk.: Magyar Kálmán. Babócsa, 1990. 221–227.
- Waczulik Margit: A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században. Budapest, 1937.

Wolfgang Lazius: A törökök ellen 1556-ban Pannóniában, Babócsánál és Szigetnél végrehajtott tettek elbeszélése. In: Krónikáink magyarul III/2. Szerk.: Kulcsár Péter. Budapest, 2007. 49–65.

Wolphgangus Lazius: Rerum contra Turcas in Pannonia ad Baboczam et Sigethum gestarum narratio. In: Simon Schardius: Historicum opus. Basel, 1574. 1810–1816.